

ЕЧА ТОПОСУ MADAME BOVARY W OPOWIEŚCI „WIRYNEJA” LIDII SEJFULLINY

Петкєвич Н. Відлуння топосів „Мадам Боварі” в повісті „Віринєя” Лідії Сейфулліної. Обговорюється проблема універсального характеру боваризму в літературі на прикладі повісті „Віринєя” Лідії Сейфулліної (1889–1954). Метою цього аналізу є показ зв'язку між реалістичним твором періоду молодого радянської літератури і його зразком – широко відомим романом французького письменника, виданим у 1857 р. у манері психологічного реалізму. Предметом дослідження є образ головного жіночого персонажа в цих двох згаданих творах. Роман Флобера (1821–1880) належить до літератури т. зв. нурта суспільної хірургії. Автор зображає в ньому середовище й атмосферу Франції періоду Людовика Філіппа на підставі світогляду Емми Боварі, дочки нормандського фермера і дружини лікаря з маленького міста. Повість Сейфулліної пов'язана з перебігом російсько-радянської реалістичної прози й показує суспільно-політичні та етичні зміни в Росії в період падіння царського ладу, революції і перших років громадянської війни. Ці зміни показані крізь особисту долю головної героїні – Віринєї, яка походить із сім'ї багатих селян і перебуває в незмінному конфлікті з іншими. Емма й Віринєя схожі одна на одну своїм підсвідомим прагненням до високої мети, і тому вони не можуть порозумітися зі своїм оточенням. Дослідження цих віддалених на декілька десятків років один від одного творів указує, що боваризм як психологічно-суспільний феномен незалежний від часу й культурного простору. Це явище властиве не тільки жінкам (дивися відому реченню Флобера: „Madame Bovary, c'est moi”), і як таке воно виступає в літературних творах, які намагаються передати цей етап суспільної історії. Вимагає подальших досліджень питання: який чинник впливає на різницю в поглядах на життя згаданих жіночих персонажів. Хіба їх боваризм викликаний особою тієї або іншої героїні, рівнем виховання і знань, культурним середовищем, віросповіданням і, нарешті, – особливостями історичної епохи, в умовах якої автори зобразили ці жіночі образи?

Ключові слова: боваризм, Емма, Віринєя, психологічний реалізм.

Petkevich N. Echo of topos „Madame Bovary” in a story „Viryneya” to Lidia Seyfullina. The article is focused on the problem of universal character of bovarism in literature on the basis of Lidia Sejfullina's (1889–1954) story, titled: Viryneya. The purpose of this analysis is to demonstrate connections between realistic from young-Soviet literature period and its archetype – well-known story of French writer, published in the Year 1857 in the psychological realism style. The object of the analysis is the image of the main female hero in two above mentioned stories. The romance of Flaubert (1821–1880) belongs to the stream of social surgeonity. The author demonstrates here an environment and the atmosphere in France under the rule of Louis Philip through the outlook of Emma Bovary – a Normandie peasant's

daughter and wife of the doctor in small town. The Sejfullina's story demonstrates socio-political and moral changes in Russia at the tsarist system twilight, revolution, beginning of the civil war period. These changes are presented by the private life of main female hero – Viryneya. She becomes from the group of wealthy peasants and she lives in the permanent conflict with her environment. Emma and Viryneya are something in common because of their half-unconsciously reaching to the worthies out of their social sphere. That is why they can not be accessible by their neighbours. The analysis of such distant in time of few decades each from other productions show us the bovarism as an universal socio-psychological phenomenon and independent from the time and space. This human event is characteristic not for women only (see: the Flaubert's opinion: „Madame Bovary, c'est moi”), and that is why it appears in literary works, which are steaming to demonstrate a piece from social history. The question about which factor has more influence on the difference between above mentioned heroines' attitude. Is the bovarism an effect of their personality, education level, culture's circle, the type of conversion, or the typical scheme of historical epoch and its circumstances, where the author's presented the above mentioned female characters.

Key words: bovarism, Emma, Viryneya, psychological realism.

Петкевич Н. Эхо топосов „Мадам Бовари” в повести „Виринея” Лидии Сейфуллиной. В статье обсуждается проблема универсального характера боваризма в литературе на основании повести „Виринея” Лидии Сейфуллиной (1889–1954). Целью этого анализа является изображение связи между реалистическим произведением периода молодой советской литературы и его образцом – широко известным романом французского писателя, изданным в 1857 г. в манере психологического реализма. Предметом исследования является образ главного женского персонажа в этих двух упомянутых произведениях. Роман Флобера (1821–1880) свойствен литературе т. н. нурта общественной хирургии. Автор изображает в нем среду и атмосферу Франции периода Людовика Филиппа на основании мировоззрения Эммы Бовари, дочери нормандского фермера и жены врача из маленького города. Повесть Сейфуллиной связана с течением русско-советской реалистической прозы и изображает общественно-политические и нравственные перемены в России подвоя царского строя, революции и первых лет гражданской войны. Эти перемены указаны сквозь личную судьбу главной героини – Виринеи, происходящей из группы богатого крестьянства и живущей в неперемennom конфликте с окружающей средой. Эмма и Виринея похожи друг на друга своим полусознательным стремлением к высочайшим целям, и поэтому они не могут найти общего языка со своим окружением. Исследование этих отдаленных на несколько десятков лет друг от друга произведений указывает, боваризм как психологическо-общественный феномен, независимый от времени и культурного пространства. Это явление свойственно не только женщинам (смотри известную сентенцию Флобера: „Madame Bovary, c'est moi”) и как такое оно выступает в литературных

произведениях, которые стремятся передать данный этап общественной истории. Требуется дальнейших исследований вопрос: какой фактор оказывает большое влияние относительно разницы в подходе к жизни упомянутых женских персонажей. Разве их боваризм вызван личностью той или другой героини, уровнем воспитания и знаний, культурным кругом, исповеданием или на конец – особенностями исторической эпохи, в условиях которой авторы изобразили обсужденные женские персонажи?

Ключевые слова: боваризм, Эмма, Виринея, психологический реализм.

W artykule poruszam zagadnienie uniwersalności zjawiska bowaryzmu w literaturze na przykładzie utworu *Wiryneja* Lidii Sejfulliny (1889–1954). Celem niniejszego opracowania jest ukazanie nawiązań realistycznego dzieła z okresu młodej literatury radzieckiej do jego pierwowzoru - głośnej powieści francuskiego pisarza, wydanej w 1857 r. a utrzymanej w tonie realizmu psychologicznego. Obiektem badań będzie tu portret głównej postaci kobiecej w obu utworach. Na pierwszy rzut oka dzieła te są odległe w czasie, w rysunku środowisk, które portretują, wreszcie – pod względem formy, że wydają się mieć ze sobą niewiele wspólnego. Prawdopodobnie dlatego temat ten nie był dotychczas analizowany w literaturze przedmiotu.

Powieść Flauberta (1821–1880) należy do tzw. nurtu chirurgii społecznej. Pisarz dzięki sylwetce tytułowej Madame Bovary ukazał także środowisko i atmosferę Francji pod rządami Ludwika Filipa, który ustanowił nowy typ monarchii, nieznaną wówczas jeszcze w tym kraju. Stąd Flaubert z perspektywy czasu mówił o swoim dziele: „Są powieści pisane ostrzem skalpela, np. «Pani Bovary»”.

Opowieść Sejfulliny także miała za zadanie przekazać czytelnikom charakterystyczny rys epoki przemian w kierunku narodzin nowego ustroju politycznego. W latach dwudziestych XX wieku w rosyjskiej literaturze radzieckiej wystąpiło bowiem zapotrzebowanie na utwory wychowujące społeczeństwo. Stąd istotna rola kobiety-wychowawczyni zarówno jako autorki jak i bohaterki. W roku 1924 wychodzi oparta na faktach autentycznej powieść Lidii Sejfulliny o losie młodej dziewczyny z syberyjskiej wsi. Bohaterka wywodzi się z rodziny staroobrzędowców. Przez mieszkańców wsi nazywana jest „Kerżaczką”. W momencie prezentacji ma dwadzieścia lat. W chwili śmierci – około trzydziestu. Dzięki elementom retrospekcji czytelnik w toku narracji dowiadyuje się o kolejnych faktach z życia bohaterki. Wiryneja jest więc sierotą, która w wieku dziewczęcym potrafiła łączyć pracę w gospodarstwie i wychowywanie cudzych dzieci z nauką i potajemnym czytaniem powieści. Następnie w

wieku około siedemnastu lat uciekła z gospodarstwa stryja do powiatowego miasta, gdzie pracowała w charakterze służącej i związała się tam bez ślubu z noszącym się „z miejska” i delikatniej podchodzącym do kobiety suchotnikiem Waśką, uciekinierem z tej samej wsi. Podczas trzyletniego pobytu w mieście dziewczyna radziła sobie z zalotami kolejnych żonatych chlebobawców, co i raz rzucając posadę. Widać stąd, że kieruje nią podobnie jak i u flaubertowskiej Madame Bovary, półświadome pragnienie wolności i wyrażenia własnej osobowości. Sama autorka opowieści mówiła:

Возьмем Флобера: у него можно учиться сюжетности, представлению эпохи, изображению нравов целого города. Чтобы изобразить женщину – и грешную, и даже дурную, но невиновную в том, что она дурная, потому что виноваты её окружение, социальная обстановка, чтобы уметь обвинить не её, а условия её быта, надо читать „Мадам Бовари”.

A z perspektywy kilkunastoletniego doświadczenia literackiego podsumowywała:

Поэма, трагедия, драма, водевил, рассказ, повесть или роман без женщины нищи. Во всяком случае, не богаты. (...) Грязная девочка Нана, глупенькая Мадам Бовари, умная, расчетливая Шурочка из „Поединка” Куприна, равно как и Татьяна Ларина, Лиза в „Дворянском гнезде” Тургенева, Даша из Цемента Гладкова, являются душой произведения [podkreśl. moje – N. P.].

Te spostrzeżenia autorki inspirują do poszukiwania przejawów toposu Madame Bovary w opowieści *Wiryneja* Lidii Sejfulliny.

Pisarka chciała przedstawić kobietę, która nie mieści się we własnej warstwie społecznej. Ukazała ją w postaci wspomnianej Wirynei, która w obliczu wywołanego wojną głodu wraz z partnerem wraca do rodzimej wsi, gdzie mieszka i pracuje w jego gospodarstwie. Przez matkę Waśki jest postrzegana jako „synowska baba” a przez sąsiadki – „gładyszka bez ślubu”, którą rachityczny kochanek „sam sobie wyśpekulował”. Tymczasem Wiryneja, nie mogąc przez kilka lat doczekać się dziecka ze związku z Waśką, zaczyna czuć się źle w jego chacie. Po wizycie pracującego w pobliżu inżyniera odczuwa niepokój, tęskni za zmianą. Nastrój bohaterki prowokuje wówczas matkę kochanka do obrażania jej następującymi słowami:

– Czego się obijasz po chałupie? Że też na grzeszną duszę to i snu nie ma (...) Może ci się za hulanką, za ulicą cni. To idź. Wszak ci wiadomo: bez welonu ślubnego, to kto chce z tym nie od tego. (...) Sama jak ta suka przyleciałaś pod próg. Przedtem może dobrze po innych kątach nawycierałaś się... (VI, 26)

Bohaterka podejmuje z „teściową” dialog, tłumacząc, dlaczego związała się z jej synem. Matka suchotnika jest jednak nieubłagana, dlatego też tak podsumowuje nieszczęście Wirynei: „Zhańbionemu łonu to nawet Bóg płodu nie daje (...) [6, 28]” Gdy niegościnna gospodyni przebiera miarę, bohaterka decyduje się ostatecznie porzucić jej dom i partnera. Ucieka więc od modlącej się przed obrazami matki Waśki do sąsiadki Anisji. Ta ostatnia wiecie spokojny żywot żony chłopca żołnierza. Dostaje żołd i wychowuje dwoje dzieci a pod nieobecność męża wiąże się z jeńcem austriackim, który obrządza jej gospodarstwo. Kiedy Anisja otrzyma wiadomość o śmiertelnym zranieniu męża, tuż przed wyjazdem do niego, rozstanie się z Austriakiem.

Na razie „żołnierka” godzi się – w zamian za pomoc w gospodarstwie – udzielić schronienia Wirynei, bo uważa ją za „dobrą dziewczynę” chociaż „bez ślubnego welonu”. Wiryneja lubi i umie pracować, dlatego sąsiedzi proponują jej zarząd gospodarstwem podczas niedyspozycji czy nieobecności właścicieli lub najmują ją do pomocy przy żniwach. Bohaterka także jako „Kerzaczka” nie jest więc poważana w otoczeniu, ale potrzebna. To podejście miejscowych widać w krótkim dialogu Anisji z Wiryneją, gdy „żołnierka” prosi bohaterkę, aby ta przepisała dla jej męża modlitwę, chroniącą przed śmiertelnym zranieniem. Na wieść o tym, że zginął żołnierz, któremu podarowano taką modlitwę, Wirka komentuje:

– Głupi naród, te nasze wsioskie ludzie! Utłukli, więc jak go ta modlitwa broniła? Widać, że na nic się nie przydała?

– A ty, Wirko, Boskimi sprawami nie strzęp se języka. *Człek, co wiarą odmienia, nie ma nijakiego uważania* [podkreśl, moje – N. P.]. Kerzaczka byłaś, to i wygadujesz na nasze prawosławie (...) Przepisałaabyś mija, *tynauczna jesteś* [podkreśl, moje – N. P.].

– Nie przepiszę!

– A to bezbożnica! Obejdzie się. Bez ciebie znajdę, napiszą mi. Zakrzatnij się, bo już do nocy niewiele brakuje. (...) [6, 43].

Z powyższego dialogu wynika, że pomimo swej odmienności, bohaterka opowieści Sejfulliny jest doceniana przez swoje otoczenie nie tylko ze

względu na pracowitość ale i – piśmienność. Widać tu więc różnicę pomiędzy Panią Bovary, która nie lubi pracować i stara się unikać tego obowiązku.

Muchy łąziły po stole i po lepkich szklankach, topiąc się z bzykiem w resztkach cydru. (...) Siedziała [Emma – dod. mój – N. P.] między oknem a paleniskiem i szyła (...) [7, 26].

Po wczesnej śmierci matki, wtedy jeszcze jako panna Rouault, powraca z przyklasztornej szkoły, żeby prowadzić ojcu gospodarstwo wiejskie. Zna kilka czynności takich jak: haftowanie, cerowanie, czy prasowanie, ale wykonuje je tylko z konieczności, na pokaz. Po wyjściu za mąż za lekarza i przeprowadzce do środowiska miejskiego, jeżeli chce czegoś uniknąć, wymawia się nadmiarem obowiązków:

(...) Czyż nie muszę sama prowadzić domu, zajmować się mężem i tylu innymi rzeczami; mam mnóstwo obowiązków, którym należy się pierwszeństwo! [7, 105].

Doktorowa jest przy tym piśmienna i podobnie jak Wiryneja lubi lekturę powieści. Jednak Pani Bovary czytanie przeszkadza w wykonywaniu obowiązków domowych i pełnieniu wyznaczonych ról społecznych:

Dom był teraz w opłakanym stanie! (...) Chustki do nosa walały się w kuchni na piecu a mała Berta [córka – dod. mój – N. P.] (...) miała dziurawe pończoszki. Kiedy Karol ośmielał się zrobić uwagę, odburkiwała ze złością, że to nie jej wina! (...) Dziecku robiło się zimno i chciało do matki.

– Zawołaj bonę – mówił Karol – Wiesz przecież, kochanie, mamusia nie lubi, żeby jej przeszkadzać [VII, 276].

W tym czasie jego żona „do samego rana czytała powieści z opisami krwawych orgii...” [VII, 278].

Kolejnym, być może najważniejszym podobieństwem pomiędzy analizowanymi postaciami głównych bohaterek jest fakt, że obie one działają pod wpływem okresowych nastrojów. Będąc w pewnym sensie obce własnemu otoczeniu, odczuwają pewną nie do końca uświadomioną tęsknotę za innym środowiskiem. Uczucie to, z biegiem czasu stające się charakterystycznym rysem ich postawy to *bowaryzm*. Wyraża się on w postawie niezadowolenia z powodu niemożliwości odnalezienia swojego miejsca we własnym środowisku. U flaubertowskiej Emmy manifestuje się on w nawyku przybierania różnych póż.

I tak, po zakochaniu się w młodym prawniku, któremu chce zaimponować, stara się być przykładną gospodynią, żoną i matką:

(...) Zauważono, że dba o gospodarstwo, regularnie chodzi do kościoła i krócej trzyma służącą” [7, 105].

Karol, wracając do domu, znajdował wygrzane papucie przy stygnącym popiele. Kamizelki nie miały teraz nigdy podartej poszewki a przy koszulach nie brakowało guzików (...) [7, 105].

Powtarzała, że uwielbia dzieci: córeczka była jej radością i pociechą, jej bzikiem; po pieśczętach następowały liryczne uniesienia, które wszędzie, ale nie w Yonville, przypominałyby słuchaczom matkę Esmeraldy z *Katedry Panny Marii* [!] [7, 105].

Wiryneja natomiast jest harda, impulsywna i nieprzewidywalna. Cechy te widać już w scenie kłótni z matką Waśki, czy bardziej wyraźnie – na podstawie wątku znajomości bohaterki ze wspomnianym inżynierem. Przy pierwszym spotkaniu Wiryneja odnosi się do niego chłodno, ponieważ nie pochodzi on z jej środowiska i dlatego traktuje go „z góry”. W późniejszych rozmowach, jak np. o książkach jest łagodna i szczerą. Na pytanie inżyniera czy życzy sobie, aby ten przysłał jej coś do czytania, tłumaczy mu, że odkąd przekonała się o rozbieżności pomiędzy fikcją literacką a wymogami rzeczywistości, wybrała codzienny trud:

(...) my przy pracy na markotność czasu nie mamy. Dziewuchą byłam, tom książki wyczytywała, a teraz to i do książki chęci brak [6, 48].

Dziewczyna zmienia nastawienie, gdy inżynier zapytuje ją o sprawy prywatne. Wówczas staje się oficjalna i – według spostrzeżenia rozmówcy – „chciwa”. Innym znów razem, pod wpływem budzącej się do życia przyrody, sama proponuje inżynierowi przechadzkę w step za wsią. Ale kiedy były kochanek Waśka przerywa parze pocałunek, Wiryneja traci ochotę na bliższą znajomość z osobą nie ze swojego środowiska. O zmianie nastroju informuje inżyniera wprost:

– Przyobiecałam w głupiej, bez zastanowienia godzinie. Jak się znów taka nadarzy, to może i przyjdę. Ale nie czekaj. Wypatrz sobie jaką inszą. Nie łaż za mną, bo mi nie tędy droga, kędy twoja bieży [6, 71].

Dalszy tragiczny los obu zalotników bohaterki wpływa pośrednio na zmianę jej stosunku do życia. Po zamordowaniu inżyniera przez nieznanego sprawcę, zamiast którego do więzienia trafia i tam umiera Waśka, śledztwo zostaje umorzone. Policja zaś odstawia Wiryneję z miasta pod nadzór do rodzimej wsi. Rodzina jej nie przyjmuje. Bohaterka

podejmuje pracę przy budowie kolei. Mieszka odtąd w barakach z uciekinierami. W sposób obcesowy odmawia pójścia na służbę do inżyniera kolejowego, pracującego na dalszym odcinku i do samego naczelnika ziemstwa:

– Jesteś władza i masz siłę. Jeno nie nade mną. (...) Ani więzienia, ani zmarnowania, ani samej śmierci teraz nie boję się. Ale ciebie, jak trza zniesławię [6, 77–78].

Bohaterka traci ostatecznie dobrą opinię we własnym środowisku:

(...) wiejski naród stronił od niej. Szalona baba, lepiej z daleka od takiej: jeszcze do sądu albo na śledztwo człek przez nią trafi. Przy spotkaniu nie zagadywano do niej, nie pozdrawiano [6, 80].

W barakach za wsią prowadzi więc swawolny tryb życia, romansując z żonatym kowalem, ale dla mieszkających tam dzieci, jest opiekuńczą „cioteczką”.

W tym okresie powraca do wsi ranny sąsiad, Paweł Susłow, któremu niedawno zmarła żona, osierocając troje dzieci. Wiryneja poznaje go wracając z gromadzkiego zebrania, na którym przerwała mowę naczelnika ziemstwa, przekonującego o sensowności dalszego prowadzenia wojny przez cara. Wkrótce zafrapowany naturą dziewczyny i współczujący jej losowi Paweł, zapraszając ją do siebie w charakterze gospodyni, tłumaczy bohaterce:

– Po próznicy, kobito, ciągiem sama sobie na złość robisz. Niby, że: nie trza mi tam, gdzie lepiej, a ja se wezmę i we wszystko najgorsze wleżę [6, 102].

To podsumowanie postawy Wirynei można również odnieść do postaci Pani Bovary. Otoczenie nie do końca akceptuje doktorową. Kierując się konwenansami, którym podlega również Emma, środowisko nie okazuje jej jednak nieprzychylnego stosunku wprost. Czując się wyraźnie wyalienowana, doktorowa, wychowana w atmosferze szkoły przyklasztornej sióstr Urszulanek w Rouen, próbuje, zwierzyć się ze swoich problemów miejscowemu proboszczowi. Nie potrafi jednak tego zrobić, bo jak przekonuje czytelników Flaubert:

Pewno byłaby z chęcią komuś to wszystko zwierzyła. Lecz jak wypowiedzieć nieuchwytną udrekę, zmienną niczym kształt chmur, ulotną jak wiatr? *Brakło jej słów* [podkreśl, moje – N. P.], okazji, odwagi [7, 43].

A uczucie, które nią powoduje, a którego bohaterka nie umie wyrazić, to wzmiankowany wyżej *bowaryzm*. Flaubert ukazuje go pod postacią „zgiełku w sercu”. Świadczy on o wewnętrznych wątpliwościach,

dotyczących własnych, na ogół niemoralnych czynów. Stąd Emma udaje się na rozmowę do wspomnianego proboszcza. Uważa, że od tego spotkania zależą jej dalsze losy. Tymczasem duszpasterz dba bardziej o przestrzeganie rytów religijnych niż o wysłuchanie onieśmiałej petentki. Często przerywa rozmowę, strofując dzieci przygotowywane do Pierwszej Komunii, którym chce wpoić posłuszeństwo, dyscyplinę i pamięciowe opanowanie katechizmu. Rozmówczyni odchodzi niepokieszona i przekonana o wszechobecnym niezrozumieniu ze strony środowiska, które ją wychowało.

Wirryneja z kolei czuje się odrzucona przez ludzi z własnej osady. Decyduje się – jeszcze w epoce przedrewolucyjnej – opuścić plotkujące na jej temat otoczenie, ale, w przeciwieństwie do Pani Bovary, nie wie dokąd zmierza:

Od życia wiejskiego odsunęłam się, na porządną kobietę się nie wykierowałam, widać, że na co insze pchnie mnie doła. Na rozpustną dziewczkę, bezdomną- to i cóż! Za to wolna wolniusienka [6, 33].

Sejfullina, jakby nawiązując do techniki obrazowania stosowanej przez Flauberta, ukazuje *bowaryzm* dzięki opisowi wyglądu, nastroju i myśli bohaterki:

Lecz jak gdyby splotowała w swej cichości. Mówiła niewiele i często na długi czas w rozmyślaniu się zatapiała. Czemu to *człek w sobie takie niesyte serce nosi* [podkreśl. moje – N. P.]? Żeby nie wiada co temu sercu dać – rzadko kiedy się uraduje. Zawsze nie to, co trza, zawsze czegoś brak, coś do radości goryczy dokłada [6, 109–110].

W opowieści radzieckiej pisarki *bowaryzm* znamionują więc takie uczucia głównej postaci kobiecej jak: poczucie nienasycenia, niezadowolenia z istniejących warunków i kryjące się pod tymi symptomami pragnienie wolności, docierające raczej do bohaterki w formie przeczucia. Taka postawa zamknięcia się w sobie, charakterystyczna raczej dla Emmy, pojawia się u Wirrynei dopiero w późnym okresie młodości, gdy bohaterka dojrzewa do założenia rodziny.

Dla Emmy jak wskazuje Flaubert, założenie rodziny to tylko środek do celu -życia w arystokratycznych warunkach. Dlatego też, wyczekująca syna doktorowa, odwraca głowę i mdleje, kiedy rodzi się córka. W epoce, w której żyje Pani Bovary wszystkie liczące się w społeczeństwie zaszczyty przypadają mężczyźnie. Syn jako dziedzic sławnego nazwiska, mógłby zadbać o los matki i wprowadzić ją w wielki świat. Córka zaś

zagubi nazwisko i bohaterka będzie musiała się starać dla niej o tzw. dobrą partię, zamiast żyć w luksusie. Stąd mała Berta wydaje się matce brzydkim dzieckiem i jak podkreślono wyżej, doktorowa zajmuje się nią tylko z kaprysu. Dodatkowego zmartwienia przysparza flaubertowskiej Emmie fakt, że ojcem dziecka jest niekochany przez nią mąż. Doktorowa uważa go za „człowieka bez ambicji”. Powodowana kolejnym kaprysem, po rozstaniu z kochankiem, próbuje pokochać męża. Pomaga jej w tym miejscowy aptekarz, człowiek o wielkich ambicjach. Proponuje on Karolowi przeprowadzenie nie praktykowanej dotychczas w nauce operacji. Emma widzi w tym kroku drogę do zaszczytów. Ani mąż, ani żona nie wiedzą jednak, że operacja jest nielegalna. Kiedy Karol nie radzi sobie z zadaniem, doktorowa znajduje sobie następnego kochanka. Doktor zaś, a z nim jego rodzina, powoli traci prestiż w otoczeniu. Pani Bovary nie rozumie, że jej skłonność do działania pod wpływem zmiennych nastrojów prowadzi rodzinę do rozkładu.

Tymczasem dla porzuconej przez ojca i wcześniej osieroconej przez matkę Wirynei posiadanie własnego domu to niedościgłe marzenie i cel sam w sobie. Okazja stworzenia domu ukochanemu mężczyźnie nadarzy się jej dopiero po przewrocie bolszewickim, w erze wojny domowej. Najpierw bohaterka pełni rolę gospodyni i opiekunki małoletnich dzieci wdowca. Następnie, występując przeciw stryjowi, u którego pracowała po śmierci rodziców i solidaryzując się w ten sposób ze sprawą chłopską, zdobywa sobie uznanie partnera. Odtąd Susłow widzi w niej współnika w propagandowej i konspiracyjnej działalności w środowisku wiejskim. Wiryneja broni „owoców rewolucji”, nazywając je początkowo „Pawłową”, później zaś: „naszą sprawą”. Pracę swą kontynuuje nawet po przymusowym rozstaniu z partnerem, kiedy to wypełnia jego rozkazy, będąc z nim w zaawansowanej ciąży. Fakt ten cieszy bolszewika. Chłopi, którym bohaterka płomiennymi słowami stara się przywrócić zaangażowanie w sprawę bolszewicką, mianują ją swoim „komendantem” i „popem pułkowym”. Po tym wydarzeniu następuje opis rozwiązania, połączony ze świadomością pomyślnego spełnienia misji:

Wirka odchodziła z rozjaśnioną twarzą. Jakby śpieszyła się do wielkiej radości, a nie do trudnej sprawy. (...) „komendant” ledwo do domu doszedł. W drodze chwyciły Wirkę bóle porodowe. Ale jednak sama po babkę (...) wstąpiła (...) uśmiechnęła się przelotnie i słabo. I znów krzywiąc się rzekła urywanym głosem:

– Niechaj w weselu na świat wyjdzie. Nadto długo czekałam go... Nie chcę krzyżeć, chcę go w radości porodzić.

I krzyknęła tylko raz jeden. Krótko, silnie. Jak nie z bólu a z zachwytu. I wówczas niewypowiedziane lekkie wydało jej się własne ciało i usłyszała niezwykle głośny krzyk nowonarodzonego [6, 135–136].

Zapowiedzią dalszych losów bohaterek są w pewnym sensie przykłady postaw środowiskowych z jakimi identyfikują się obie kobiety.

Dla Pani Bovary pierwszym z takich wzorców osobowych jest jej teść – rozrzutny człowiek o manierach światowca:

Pan Bovary-ojciec (...) miał zwyczaj pić dużo, posyłał często służącą pod „Złotego Lwa” po butelkę wódki, którą wpisywano na rachunek syna, a na perfumowanie swych chustek zużył całą wodę kolońską synowej. Emma lubiła jednak jego towarzystwo. Zwiedził kawał świata, opowiadał o Berlinie, o Wiedniu, o Strasburgu, o swoich oficerskich czasach, o kochankach, które miał, o wielkich przyjęciach, które wydawał, a przy tym był uprzejmy dla niej i nawet czasem, na schodach albo w ogrodzie, chwycił ją wpół wołając:

– Karolu, strzeż się! [7, 84–85].

Drugim typem do naśladowania i osobą godną uwagi jest podstarzały arystokrata, którego Emma spotyka podczas jedyne w swym krótkim życiu balu w willi markiza Vaubyessard. Bohaterka trafia tam dzięki mężowi i jego pozycji w lokalnej społeczności:

A u szczytu stołu (...) zgarbiony nad pełnym talerzem, w serwecie jak u dziecka zawiązanej na karku, jadł starzec, roniąc z ust krople sosu. Miał przekrwione oczy (...) był to teść markiza. (...) Wiódł niegdyś huczny żywot rozpustnika, pojedynkował się, zakładał, porywał kobiety, trwonił majątek, przerażał całą rodzinę. Stojący za krzesłem lokaj *krzyczał* mu do ucha nazwy potraw, na które książę, bełkocąc, wskazywał palcem; *oczy Emmy wracały wciąż do tego starca z obwisłymi wargami jak do niezwykłego i podniosłego widoku* [podkreśl, moje – N. P.]. Zaznał życia na dworze i sypiał w łożu królowych! [7, 51].

Wiryneja również obiera sobie dwa wzorce do naśladowania. Pierwszym z nich jest wspomniana wyżej „żołnierka” Anisja. Bohaterka akceptuje ją, nie mając jeszcze sprecyzowanego celu w życiu. Narrator wprowadza tę postać do akcji mimochodem, kiedy Wirka, ugodzona przez matkę Waśki, ucieka z niegościnnego domostwa, szukając schronienia u jakiegokolwiek przyjaznej duszy:

W złości w pośpiechu o mało chałupy Anisji nie minęła. Wesoła żołnierka zawsze była dobra dla Wirki. Może dlatego, że i ją inne baby stateczne tak jak i Wirkę kłującymi oczami podle studni witają. (...) Gadają we wsi, że się puściła z jeńcem, kiedy męża do wojska wzięto. Ona zaś na to gadanie jeno śmiechem łobuzerskim odpowiada. Wesoła a bezwstydna. Lecz Wirce śmiech ten, częsty i łatwy, do gustu przypada [6, 35].

Pod koniec krótkiego życia (bohaterce nie jest dane dożyć trzydziestu lat), Wiryneja zdecydowanie rozczarowana Anisją, odnajduje nowy wzorzec. Budzi on podziw nastawionej nonkonformistycznie bohaterki. Przykładem tym jest postać ostatniego partnera dziewczyny, cytowanego już Pawła Susłowa. Po powrocie z frontu, rozpowszechnia on w swojej osadzie ideologię bolszewicką. Potrafi kierować zgromadzeniem i dzięki temu jest szanowany w otoczeniu. Dopóki agitacja wydaje się atrakcyjna dla mieszkańców, Wiryneja zyskuje na związku z wdowcem. Paweł jako reprezentant wsi w gminie, umie zadbać i o reputację bohaterki:

Niedługo szydzono z Wirki. Paweł słowami bez potrzeby nie śmiecił, lecz znał i ważkie słówka. Zamknął gębę jednej, drugiej babie – i ucichły. Wirka odzyskała spokojne wejrzenie. (...) Z Pawła spokojny człek i chętny do pracy. Piśmienny, jak się patrzy. Więc chociaż biedny ludzie nim nie poniewierają. Boją się [6, 109].

Wkrótce jednak bieda Pawła i jego częste delegacje, zmuszają bohaterkę do podejmowania pracy u sąsiadów, którzy, jak o tym wyżej wspomniano zatrudniają Wiryneję tylko z konieczności. Tłumaczą przy tym, że „nawet diabła wzięłoby się do roboty w czas gorący, żeby tylko wedle gospodarstwa miał dobry starunek” [6, 119]. Partnerka Susłowa nie zraża się jednak tymi opiniami, mając na uwadze przede wszystkim zabezpieczenie bytu dzieciom ukochanego. Jednak stałe długi Pawła powodują, że ta para staje się coraz mniej popularna we wsi. Dlatego też, gdy „sprawa chłopska” schodzi do podziemia, Wiryneja wraz z gospodarstwem bolszewika jest coraz bardziej narażona na niebezpieczeństwo.

Tymczasem wiedziona ciągłym poszukiwaniem miłości i pragnieniem pogoni za „wielkim światem”, Emma kupując coraz bardziej wyszukane prezenty kochankom, zaczyna rujnować rodzinę. Znajomi przestają odwiedzać dom doktorostwa, mąż traci pacjentów. Otoczenie daje bohaterce odczuć, że narusza ona przyjęte w tym środowisku normy. Następuje licytacja. Rodzina Bovary zostaje pozostawiona samej sobie ze świadomością nadszarpniętego prestiżu i zapowiedzi niewypłacalności.

Przerażona widmem bankructwa i groźbą ujawnienia się jej dwulicowości, dwudziestosześcioletnia Emma popełnia samobójstwo. Dzięki miłości i oddaniu męża zostaje jednak pochowana z honorami należnymi małżonce lekarza. Karol realizując jej wolę, podobnie jak wcześniej jego żona, nie liczy się z kosztami. Od chwili pogrzebu, czeka aż Emma wezwie go do siebie. Ostatecznie umiera z tęsknoty i głodu, odkrywając romanse żony. Pozostawia zaniedbaną ośmioletnią córkę, która musi odtąd zarabiać na własne utrzymanie. W ten sposób postawa matki prowadzi do katastrofy rodzinnej a w powieści powraca motyw osierocenia i wyobcowania postaci kobiecych.

Los Wirynei jest cięższy od losu flaubertowskiej Emmy. Bohaterka Sejfulliny, jak widać, poważnie traktuje swoje powołanie do macierzyństwa. Prawdopodobnie również dlatego, że na podstawie związku z Waską podejrzewała siebie o bezpłodność, tak bardzo lubi przebywać z dziećmi. Kiedy więc spodziewa się dziecka ukochanego mężczyzny jest mile zaskoczona zapowiedzią odmiany swego losu. Nie przypuszcza jednak, że te narodziny, w sytuacji burzliwych przemian w rodzimej wsi, staną się dla niej i jej syna początkiem tragedii. Bohaterka rodzi pod nieobecność Susłowa, który próbuje wzniecić probolszewickie powstanie we wsi. Przeciwni rozruchom są najbogatsi mieszkańcy – Kerzacy, na których czele stoi stryj dziewczyny. Podejrzewając ją o współpracę z oddziałem partyzanckim Pawła i podsycanie nastrojów buntu wśród chłopstwa, Kerzacy organizują obławę. W porę ostrzeżona młoda matka, umyka, pozostawiając dziecko pod opieką przychylniej akuszerki. Stryj radzi wystawić dziecko na przynętę dla karmiącej Wirki. Po kilku dniach bohaterka wpada w potrzask i ginie w walce u progu chaty, w której płacze jej głodny syn.

W tej ostatniej scenie Sejfullina podkreśla zaskoczenie Wirynei. Podobnie czyni Flaubert, gdy w opisie chrześcijańskiej agonii Emmy, ostatnie tchnienie bohaterki łączy z ordynarnym śpiewem nienawistnego doktorowej żebraka. Oba te obrazy odbierają jakby prawo do godnej śmierci obu głównym postaciom kobiecym analizowanych utworów. Zabiegi te uzmysławiają czytelnikowi, że niezrozumiane, wiedzione trudnymi do wytłumaczenia popędami jednostki nie są akceptowane przez społeczeństwo. Kieruje się ono bowiem ustalonymi normami i tendencją do jednostajnego, z góry określonego trybu życia.

Tak zatem zgodnie z przesłaniem obu omówionych dzieł kończą postaci kobiece, które w pewnym sensie czują się wyalienowane z otaczającego je środowiska. Zarówno wzorzec jak i jego nawiązanie nieustannie podejmują próbę ucieczki od dusznego świata, w którym są osadzone. Temu prawdopodobnie miało służyć małżeństwo Emmy z owdowiałym niedawno doktorem czy też nieślubny związek Wirynei z jej pierwszym partnerem, noszącym się po miejsku, rachitycznym Waśką. Obie kobiety, narażając się na śmierć i odchodząc ze świata, do którego nie pasują, osierocają swoje dzieci, tak jak przedtem postąpiły ich matki.

W przytaczanych wielokrotnie poradach dla młodych pisarzy Sejfullina tłumaczy, że brawurowa śmierć „Kerzaczki” broni tę lubianą przez autorkę postać przed kompromitacją, jaką zapewne okazałaby się próba przystosowania bohaterki do trybu życia w warunkach ustabilizowanej sytuacji społecznej i politycznej radzieckiego państwa.

Tymczasem naśladowany przez Sejfullinę Flaubert, zamierzając napisać dzieło, w którego centrum znalazłby się bohater negatywny, nie potępił ostatecznie Emmy. Wszak dogorywając Madame Bovary odważyła się powiedzieć, że jedynymi „dobrymi” dla niej ludźmi w tym pogardzanym przez nią świecie są wiecznie krytykowany dotąd w myślach i odpychany w rzeczywistości mąż i często zaniedbywana córka. Jako winowajcę jej podszytych głupotą działań autor wskazał środowisko, które w osobach wszechwładnego aptekarza – karierowicza i miejscowego proboszcza wiedzie nad łożem śmierci doktorowej pseudonaukową dysputę na temat wartości rządzących życiem człowieka, a następnie – zapada w spokojny sen. Wraz z tymi dwoma reprezentantami sportretowanej społeczności, całe Yonville ogarnia marazm, który jest wówczas najbardziej dobitnym przejawem i najwyższym stadium *bowaryzmu*, wzmiankowanego w toku niniejszego opracowania. Wtedy na ruinach tragedii rodziny Bovary, cyniczny aptekarz robi karierę zawodową i polityczną. W opowieści Sejfulliny też zwycięża lokalna społeczność. Odbiorca nie wie kiedy partyzancki oddział bolszewika Susłowa dotrze do wsi z odsieczą. I w dziele francuskiego realisty i w utworze radzieckiej pisarki-realistki zwycięża niezbyt skłonne do gwałtownych przemian środowisko, które w obu utworach pełni rolę generatora *bowaryzmu*, rozumianego jako poczucie beznadziei i zatapiania się w atmosferze powszedniości.

Podsumowując analizę tych dwóch odległych od siebie o kilkadziesiąt lat dzieł, można stwierdzić, że *bowaryzm* jest uniwersalnym zjawiskiem

psychologiczno-społecznym, niezależnym od czasu i przestrzeni. Nie dotyczy on tylko kobiet. Twórca postaci Pani Bovary utożsamiał się ze swoją bohaterką. Świadczyło o tym jego słynne wyznanie: „Pani Bovary – to ja”. Widać więc, że postawa ta występuje w życiu i jako taka ma prawo pojawić się w utworach literackich, dążących do odzwierciedlenia danego etapu historii społecznej.

Sprawą dyskusyjną jest natomiast fakt, jaki czynnik wywiera największy wpływ na różnicę w postępowaniu omawianych bohaterek. Czy przywołany *bowaryzm* jest wynikiem ich osobowości, czy wychowania, czy odmienności kręgu kulturowego, różnic wyznaniowych, czy wreszcie – epoki historycznej, w warunkach której pisarze ukazali omówione wizerunki postaci kobiecych.

Literatura i przypisy

1. Flaubert G. *Słownik komunałów*. – Warszawa; Kraków, 1992. – Wyd. 1. – S. 98.
2. Сейфуллина Л. *Критика моей практики* // Сейфуллина Л. Избранные произведения. – Т. 1: Повести, рассказы, воспоминания. – М.: Гос. изд-во худож. лит., 1958. – С. 330.
3. W utworze występuje grupa mieszkańców o tej nazwie. Termin pochodzi od nazwy rzeki Kerzeniec, nad którą ukrywali się lokalni staroobrzędowcy podczas prześladowań. W opowieści są to bogaci obywatele, uważani za odszczepieńców od prawosławia.
4. Сейфуллина Л. Н. *Разговор с молодым писателем* // *О литературе. Статьи. Заметки. Воспоминания*. – М.: Гос. изд-во худож. лит., 1958. – С. 98–99; Сейфуллина Л. *Критика моей практики* (1934) // Сейфуллина Л. *Избранные произведения*. – Т. 1: Повести, рассказы, воспоминания. – М.: Гос. изд-во худож. лит., 1958. – С. 333.
5. „Октябрь” 1939, № 8–9. Сут. za: *О женском образе* // Сейфуллина Л. *О литературе. Статьи. Заметки. Воспоминания*. – М., 1958. – С. 100.
6. Sejfullina L. *Wiryneja i inne opowiadania*. – Warszawa, 1957. – С. 26.
7. Flaubert G. *Pani Bovary. Z obyczajów prowincji*. – Gdańsk, 2005. – S. 26.
8. Pojęcie to wprowadził do literaturoznawstwa francuski socjolog i krytyk literacki Mes Gaultier w 1902 r.
9. Сейфуллина Л. Н. *О литературе. Статьи. Заметки. Воспоминания*. – М.: Гос. из-во художеств. лит., 1958. – С. 90; Potwierdzenie tej uwagi czytelnik odnajduje np. w losach Olgi Zotowej – byłej czerwonarmistki z opowiadania Aleksieja N. Tołstoja pt: „Żmija” (ros. Гадюка) z 1928 r.